

Lukuhulun vallankumous ja Jean-Jacques Rousseau

Ilkka Mäkinen

Onko väitetty lukemisen vallankumous 1700-luvun lopun Euroopassa totta vai tarua? Jos vastataan myöntävästi, on myös etsittävä selityksiä ilmiön synnylle. Tässä artikkelissa vastausta näihin kysymyksiin etsitään tavoista, joilla lukemisen motivaatiosta puhuttiin 1700-luvulla. Aineisto saadaan Google Books -palvelun miljoonista kirjoista. Osoittautuu, että spontaanista lukuhulusta puhuminen koki ranskalaisessa, englantilaisessa ja saksalaisessa kirjallisuudessa valtavan kasvukauden 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa. Kyseessä olikin siis lukuhulun vallankumous! Jean-Jacques Rousseau'n pedagoginen ajattelu näyttää vaikuttaneen siihen, miten lukemisesta puhuttiin? Ja yhä puhutaan.

Johdanto

Lukemisen historian tutkimuksessa on herättänyt paljon keskustelua, olivatko lukemisen määrän kasvu ja tyylin muutos 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa niin merkittäviä, että aikakautta voitaisiin kutsua lukemisen vallankumoukseksi ja millä historiallisilla tekijöillä tätä muutosta voitaisiin selittää. Tämä kysymys on koettu niin keskeiseksi, että Guglielmo Cavalloni ja Roger Chartierin (1999) kokoomateoksessa *A history of reading in the West* on sitä varten oma lukunsa, Reinhardt Wittmannin artikkeli *Was there a reading revolution at the end of the eighteenth century?*

Miten saamme selville, miten todella luettiin? Lukemisen historiassa yleensä pyritään erilaisia menetelmiä käyttäen tunkeutumaan faktuaaliseen todellisuuteen, lukemisen tapahtumaan, kokemiseen, tyyliin ja luetun aineiston määriin. Tällaisen tutkimuksen ongelmana on se, että relevantteja todistuskappaleita on niukasti, koska lukemisen tapahtuma ja se, miten ihminen lukemisen kokee jättävät vähän konkreettisia jälkiä. Toinen mahdollisuus on tyytyä tutkimaan sitä, miten lukemisesta puhutaan. Puhetta lukemisesta riittää tutkimuksen tarpeiksi viljalti.

Lukemisesta puhuminen sisältää ainakin kolme aspektia: 1) yhtäältä se heijastaa todellisuutta eli kertoo, miten luettiin, mutta tähän on suhtauduttava kriittisesti, koska puhujat usein 2) asettavat tietoisia normeja sille, mitä, kuka ja miten saa lukea, eikä tästä aina voi päätellä, että lukemisen todellisuus olisi ollut sellaista. Toisaalta lukemisesta puhuminen 3) ilmaisee niitä esioletuksia, käsitteellisiä rakenteita ja sitoumuksia, jotka puhuja on omaksunut ja hyväksynyt usein niitä tiedostamatta. Lukemisesta keskustelleet 1700-lukulaiset saattoivat olla yksityiskohdista aivan päinvastaista mieltä toistensa kanssa, mutta silti jakaa merkittäviä oletuksia tai käsitteitä lukemisen olemuksesta, motivaatiosta ja vaikutuksista.

Olen väitöskirjassani (Mäkinen 1997) tutkinut yhden tällaisen keskeisen käsitteen, luku-

halun, omaksumista Suomessa lukemisesta käytyyn keskusteluun. Keskustelu tulee tässä ymmärtää laajasti, sillä lasken siihen mukaan kaiken tekstin, jossa lukeminen tulee puheeksi. Lukuhalun käsitteeseen sisältyy oletuksena, että ihmisen lukemista ohjaa sisäinen spontaani tunne, jonka puhkeamiseen voidaan erilaisin toimenpitein vaikuttaa, mutta joka pohjimmiltaan on selittämätön ihmisluontoon kuuluva voima tai vietti. Sinänsä ei ole tässä yhteydessä merkityksellistä, onko tämä psykologisesti totta, vaan tärkeää on se, uskoivatko ihmiset näin.

Nyt käsillä olevassa artikkelissa pyrin selvittämään, voiko lukuhalun käsitteen avulla tukea oletusta eurooppalaisen lukemisen vallankumouksen todenperäisyydestä ja sen lisäksi esittää ainakin yhden aatehistoriallisen selityksen sille, miten ja missä muodossa lukuhalun käsite tuli mukaan keskusteluun lukemisesta. Tutkimukseni tulokset tukevat oletusta lukemisen vallankumouksesta ainakin kolmella merkittävällä kielialueella (ranska, englantia ja saksa). Toivon voivani myös ainakin alustavasti osoittaa, että Jean-Jacques Rousseau'n *Émile*-teoksessa esittämä pedagoginen teoria ja hänen muissa teoksissaan tarjoamansa mallit lukuhalu-termin käytöstä ovat vaikuttaneet keskusteluun lukemisesta.

Tapahtuiko Euroopassa lukemisen vallankumous 1700-luvun lopussa?

Rolf Engelsingin (Engelsing 1961; 1973) mukaan lukemisessa tapahtui 1700-luvun jälkipuoliskolla perustavaa laatua olevia määrällisiä ja laadullisia muutoksia. Siihen saakka vallitseva lukemisen tapa tai tyyli oli hänen terminologiansa mukaan ”intensiivistä” tai toistolukemista, jota luonnehti rajoitettu määrä tyypillisesti uskonnollisia kirjoja, joita luettiin ja pohdiskeltiin yhä uudestaan. Lukeminen oli myös läheisesti sidottu uskonnon harjoitukseen ja oli yleensä hyvin kontekstisidonnaista. Oli enemmänkin kyse tekstien käyttämisestä rituaalisina välineinä kuin tiedon hankinnasta tai lukemisesta henkilökohtaisen mielihyvän takia. Toistolukeminen johtui sekä uskonnollisista että tapahistoriallisista tekijöistä, mutta ehkä ennen kaikkea yksinkertaisesti siitä, että kirjat olivat kalliita ja niitä oli vähän tarjolla.

Uusi lukemisen tapa, jota Engelsing kutsuu ekstensiiviseksi, perustui enemmän henkilökohtaiseen valintaan ja oli riippumattomampaa konteksteista. Sen taustalla vaikutti voimakkaasti myös se, että kirjoja alkoi olla saatavilla aikaisempaa enemmän esim. lukuseurojen ja kaupallisten lainakirjastojen kautta; myös sanoma- ja aikakauslehtien runsastuminen vaikuttivat. Syy- ja seuraussuhteet eivät kuitenkaan ole yksioikoisia. Joka tapauksessa havaittiin tarve saada alituisen uutta lukemista ja julkaisut luettiin tyypillisesti vain kerran. Lukemisaineiston valikoima laajeni. Engelsingin mukaan siirtyminen vanhasta uuteen tyyliin ei tapahtunut kuin veitsellä leikaten eikä vanha tyyli hävinnyt kerralla, vaan lukemisen tyylit elivät jatkuvasti rinnakkain, mutta silti Engelsing painottaa, että 1700-luvun loppu oli ratkaiseva käännekohta lukemisen historiassa. Muutamassa vuosikymmenessä uusi ekstensiivinen lukemisen tyyli sai yllöksen. Tälle ajanjaksolle on myös tyypillistä keskustelu lukuhiimosta (*Lesewut, Lesesucht*). Engelsingin mielestä ekstensiivisen lukemisen tyylin leviäminen Saksassa oli 1700-luvun lopussa niin dramaattista, että ilmiötä voi kutsua ”saksalaiseksi lukemisen vallankumoukseksi”, ja hän rinnastaa sen muihin vallankumouksiksi kutsuttuihin mullistuksiin: Englannin teolliseen ja ulkomaankaupan vallankumoukseen ja Ranskan poliittiseen vallankumoukseen. (Engelsing 1973, 121–151.)

Engelsingin teoria on aiheuttanut runsaasti väittelyä lukemisen historian tutkijoiden keskuudessa. Syynä on ennen kaikkea se, että kirjahistorian piirissä on suuri tarve yleistyksille erityisesti problemaattiseksi koetussa lukemisen historiassa. Engelsingin teesi, teoria tai hypoteesi, sitä on luonnehdittu monilla nimityksillä, on ollut yksi harvoista yrityksistä

yleistyksiin tällä alalla. Vuonna 1993 Robert Darnton, uuden kirjahistorian keskeinen hahmo, ilmaisi turhautumista lukemisen historian edistymiseen:

For the last 10 years, we've been hitting our heads against a wall. We have a few really good studies of individual readers, but we don't know where to go from there.

Engelsingin teesi tarjoaa todella laajan yleistyksen, mutta Darnton oli kuitenkin skeptinen sen pätevyyden suhteen. Darntonin mukaan 1700-luvun loppupuolella ja 1800-luvulla tapahtui kyllä muutoksia lukemisen käytännöissä, mutta ne olivat tuskin vallankumouksellisia. Lisäksi hän totesi, että lukemisen intensiivisyys näyttää uudella ajalla lisääntyneen eikä vähentyneen. (How and what did people of past ages read, 1993). Tähän päätelmään hän oli tullut omassa tutkimuksessaan Rousseauin teosten lukijoista (Darnton 1984). Myös monet muut ovat ilmaisseet vaihtelevin perustein epäilyksiä Engelsingin teesin suhteen. Osa suhtautuu ylipäänsä epäilevästi komealta kalskahtavaan nimitykseen lukemisen vallankumouksesta (esim. Raven 1998), toiset taas osoittavat, että uudet kirjallisuuden lajit, kuten sanoma- ja aikakauslehdet, saivat piiriinsä jo paljon ennen 1700-luvun loppua paljon uusia lukijoita (Welke 1981), mutta suurin kompastukivi on ollut Engelsingin valinta kutsua traditionaalista lukemisen tapaa intensiiviseksi. Se on pääsyy Darntonin epäluuloon, mutta myös monet muut Engelsingin perusteisiä kannattavat ovat kritikoineet termivalintaa.

Erich Schön, jonka ajatukset lukemisen kehityksestä ovat melko läheisessä suhteessa Engelsingiin ja joka jopa toteaa, että hänen omat tuloksensa tukevat Engelsingin teesiä, on kiinnittänyt huomiota Engelsingin intensiivisen lukemisen määrittelyyn. Ekstensiivisyys on melko ongelmatonta ymmärtää yksiselitteisesti, mutta intensiivisyys on moniselitteinen termi. Ovatko nämä käsitteet todella vastakkaisia ja toisensa poissulkevia? Tarkoittaako intensiivisyys mielentilaa vai lukemisen vaikutuksia vai onko sillä jotain tekemistä lukemiskokemuksen kanssa? Joskus tuntuu, että intensiivisyyttä on sellaisissakin lukemistapahtumissa, jotka koetaan vain kerran, esimerkiksi luettaessa jännittävää dekkaria. Schön, kuten monet muutkin, huomauttaa, että Engelsingin kuvaama vanhan tyylin toistolukeminen saattoi olla hyvinkin epäintensiivistä, kun se toteutettiin mekaanisesti rituaalisissa konteksteissa. Tämän takia voi suosittaa, että intensiivisen lukemisen sijasta käytettäisiin termiä toistolukeminen (tai vielä paremmin: traditionaalinen toistolukeminen). (Schön 1987, 298–300; ks. myös König 1977.)

Vaikka Engelsing totesi lukemisen lisääntyneen ja muuttuneen koko Euroopassa, hän kuitenkin rajoitti lukemisen vallankumous -teesinsä Saksaan, jossa muutos oli silmiinpistävin, mutta monet ovat surutta ja ilmeisesti lukematta hänen tekstejään yleistäneet sen koko Eurooppaan. Jotkut kyllä ovat löytäneet tukea vastaavan lukemisen muutoksen esiintymiselle muuallakin, kuten Pohjois-Amerikassa (Hall 1983). Engelsing saa kuitenkin ymmärtämystä kirjahistorian huippunimiin kuuluvalta Roger Chartierilta. Chartier löytää aineistoja ja vihjeitä, jotka viittaavat samantapaiseen muutokseen 1700-luvun Ranskassa. Osa todistuaineistosta on välillistä tai negatiivista, koska se koostuu paheksunnasta, joka suuntautui uutta lukemisen tyyliä kohtaan. Sellaista esiintyy esimerkiksi lukemisen oppaissa ja samankaltaisissa oikean lukemisen ohjeissa. Chartier korostaa kuitenkin, että samaan aikaan oli menossa lukemisen tapojen moninaistuminen. (Chartier 1987, 222–239.) Kirjassaan *The order of books* (1994) Chartier asettaa Engelsingin teesin hedelmälliseen vuorovaikutukseen muiden lukemisen historian suurten muutosten kanssa. Ne voivat olla teknologisia, kirjan muotoon liittyviä tai kulttuurisia, ja viime mainittujen joukossa ovat myös Engelsingin ”intensiivinen” ja ”ekstensiivinen” lukeminen. (Chartier 1994, 10–16.)

Reinhardt Wittmannin aiemmin mainittu artikkeli (Wittmann 1999) edustaa tasapainoisinta synteesiä suhteessa Engelsingin teesiin ja Darntonin antiteesiin. Wittmann punnitsee tasapuolisesti eri puolilta saatavaa todistusaineistoa ja päättyy, ottaen huomioon monet esiin tulleet rajoitukset, siihen, että lukemisen vallankumous 1700-luvun lopussa oli todellinen. Hän pitää sitä yleiseurooppalaisena ilmiönä, mutta tärkein todistusaineisto on kuitenkin peräisin Saksasta. Artikkelissaan hän myös käsittelee monipuolisesti lukemisen leviämisen aiheuttamaa huolestuneisuutta.

Stephen Colclough (Colclough 2009) viittaa Darntonin ja muiden tutkimuksiin yksittäisistä lukijoista, jotka näyttävät lukeneen hyvin ”intensiivisesti”. Hän toivoo, että uusista aineisto- ja lähdekokoelmista, kuten *Reading Experience Databasesta* (RED), olisi apua tehtäessä yleistyksiä. Etsin omaa vastaustani lukemisen vallankumous -teenin pätevyyteen samantapaisesta suunnasta kuin Colclough. RED ei vielä ole lunastanut lupauksiaan, mutta on olemassa muita käyttökelpoisia aineistokokoelmia, tärkeimpänä niistä *Google Books*. Oleellista on kuitenkin, minkälaisia kysymyksiä tietokannoille esitetään.

Tukeeko lukuhalufraasi esiintymisen oletusta lukemisen vallankumouksesta?

Lukemiskäyttäytymistä ja lukemisen motivaatiota kuvataan eurooppalaisissa valtakielisissä sanoilla ja termeillä, jotka viittaavat kiteytyneisiin käsitteisiin. Tärkeimpiä lukuhalua tarkoittavista termeistä ovat

ranskassa: *gôût de la lecture*;

englannissa: *love of reading, habit of reading, desire to read*;

saksassa: *Leselust*.

Lukuhalua kuvaavilla termeillä on monia lähteitä, jotkin tulevat kaukaa historiasta, jopa antiikista, toiset taas on luotu tai otettu laajempaan käyttöön vasta myöhemmin. Termien käytön frekvenssiä tutkimalla voidaan seurata lukuhaludiskurssin määrällistä kehitystä, joskin on selvää, että tilastot eivät kerro kaikkea. Artikkelini on osa laajempaa tutkimushankettani, jonka tavoitteena on lisätä eurooppalaisen lukemiskulttuurin synnyn ja kehityksen ymmärrystä tutkimalla lukuhalua ilmiönä sekä keskustelun aiheena ja aineksena. Lukuhalu-termi esiintyy luonnollisesti monissa sellaisissa yhteyksissä, joissa pääaiheena ei ole lukeminen. Näissäkin yhteyksissä sen käyttö kuitenkin osoittaa, että puhuja jakaa ainakin osan niistä oletuksista, jotka sisältyvät lukuhalu-käsitteeseen.

Monia ehtoja tulee täytyä ennen kuin omaehtoinen ja kestävä lukuharrastus kehittyy. Mekaaninen lukutaito ei riitä tekemään ihmisistä spontaaneja ja innokkaita lukijoita. Lisäksi tarvitaan mahdollisuus saada kirjoja käyttöön, pitää olla vapaata aikaa lukemiseen ja pitää myös olla tunne siitä, että on legitiimiä käyttää aikaansa lukemiseen. Mutta vielä kaikkien tämäntapaisten ehtojen täytyttyäkään ei kaikista ihmisistä tule innokkaita lukijoita: kaiken muun lisäksi heidän vielä pitää haluta lukea, heillä täytyy olla lukuhalua. On vaikea pakottaa ihmisiä lukemaan, ja käsitteellisesti se on ristiriitaista, jos on kyse vapaaehtoisesta, vapaa-ajan lukemisesta. Henkilökohtainen kiinnostus, lukuhalu, on välttämätön, jos puhutaan spontaanista lukemisesta.

Tietenkin on muunkinlaisia lukemisen motivaatioita, kuten rationaalinen halu hankkia tietoja ja kouluttautua. Työ, status ja sielun autuus ovat voimakkaita lukemisen kiihokkeita, ja ne ovat luonnollisesti esillä näkyvästi, kun lukemisesta puhutaan. Lukuhalu lukemisen oletettuna motivaationa poikkeaa näistä kuitenkin siinä, että sen yhteydessä ei ole muuta selkeää lukemisen tavoitetta tai legitimaatiota kuin henkilökohtainen halu, nautinto ja viih-

dyke. Tämä herätti epäluuloja, koska ei uskottu oppimattomien ihmisten kykenevän kontrolloimaan lukemistaan. Pelättiin, että he menettävät kosketuksen todellisuuteen ja alkavat laiminlyödä velvollisuuksiaan, jos lukeminen saa heistä yliotteen. Sivistyneet luokat olivat totuttautuneet uusiin lukemisen muotoihin pitkän ajan kuluessa. Lukeminen tuntui edellyttävän itsehillintää ja sivistystä sekä sellaista yksilöllisyyttä, jota ei uskottu olevan alemmissa luokissa. (Mäkinen 1997, 15–43.)

Uusi spontaani, itseään ylläpitävä ja ekstensiivinen lukemisen tapa näytti leviävän tarunnan kaltaisesti yli kaikkien yhteiskunnallisten ja maantieteellisten rajojen. Joissakin yhteyksissä lukuhulun läpimurto sai niin dramaattisia muotoja, että se hermostutti yhteiskunnan auktoriteetteja. Näin kävi erityisesti Saksassa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, jolloin lehdistössä ja kirjallisuudessa syntyi kiihkeä debatti lukemisen potentiaalisista vaaroista, kun aivan uudet ihmisryhmät, kuten naiset, nuoriso ja alaluokka, näyttivät alkavan lukea aktiivisesti ja päivittäin. Pahimmillaan ilmiö näytti patologiselta ja siitä käytettiinkin monia hälyyttäviä nimiä, kuten *Lesewut* (lukuraivo), *Lesesucht* (lukuhimo), *Lese-rei* (pakonomainen lukeminen) (yksityiskohtaisemmin ks. Erning 1974; von König 1977).

Wittmann kuvaa lukemisen nopeaa leviämistä tarttuvan sairauden kaltaiseksi lukubasiliksi (*reading bug*), joka lähti liikkeelle pistemäisestä infektiosta ja levisi siitä sitten nopeasti yhä laajemmalle (Wittmann 1999, 285). Muita Wittmannin käyttämiä ilmiötä kuvaavia termejä ovat *reading mania*, *reading fashion* ja *new desire for reading* (Wittmann 1999).

Tässä artikkelissa en niinkään ole kiinnostunut keskustelusta lukemisen sairaalloisina pidetyistä muodoista, vaan siitä keskustelusta, jossa lukemiselle etsittiin yleistä ja pidemmällä tähtäyksellä hyväksyttävää motivaatiotaustaa. Lukemisen leviäminen laajoihin kansankerroksiin oli silmään pistävä ilmiö, jota selittämään kehitettiin käsitteitä ja josta puhumiseen sorvattiin tarkoitukseen sopivia termejä.

Lukuhalu konstruktiona

Lukuhalu on sosiaalinen konstruktio ja sellaisena historiallinen. Tehdessäni väitöskirjatutkimustani perehdyin suomen- ja ruotsinkieliseen historialliseen lukemis- ja lukuhaluterminologiaan. Lukuhalu on yksi 1800-luvun monista suomalaisista uudissanoista, jolle tuli tarvetta 1840-luvulla käydyssä ruotsinkielisenä alkaneessa sanomalehtikeskustelussa lukuhulun mahdollisuudesta rahvaan keskuudessa (ks. selostusta Mäkinen 1997, 300–314). Suomenkielinen lukuhalu-termi esiintyy (havaintojeni mukaan) ensimmäistä kertaa *Kanawa-lehdessä* 12.7.1845 Wolmar Schildt-Kilpisen kirjoituksessa, jossa kerrotaan viitasaarelaisen loisen suuresta lukuhalusta (Mäkinen 1998). Käsite oli useimmille silloisille sanomalehtikirjoittajille tuttu ruotsin kielestä, mutta sen aiemmat suomenkieliset vastineet olivat kömpelöitä konstruktioita, esimerkiksi ”halu lukemiseen”, ”lukemisen halu”, ”luvuun halu”. Uusi termi lukuhalu omaksuttiin heti yleiseen käyttöön. Ruotsissa käytettiin käsitteestä puhuttaessa 1700-luvulla ilmaisuja *håg till läsning* tai *lust att läsa*, mutta ne korvasi 1800-luvun alusta lähtien suurena määrinä saksalaisperäinen *läselust* (nykyruotsissa muodossa *läslust*). Samantapaista termikehittelyä on tapahtunut myös ranskassa, englannissa ja saksassa. Vireä keskustelu tarvitsi ja hioi käyttöönsä napakan termin.

1990-luvulla oli kuitenkin vaikeata saada kokonaiskäsitystä lukuhalukäsitteen ja sitä kuvaavien termien esiintymisestä suurissa eurooppalaisissa kielissä. Yhtenä syynä oli se, että ulkomaisesta tutkimuksesta ei juuri ollut apua. Wittmannia (1999) lukuun ottamatta englantilaiset ja saksalaiset lukemisen historian tutkijat eivät ole kiinnittäneet lukuhulun käsitteeseen juuri mitään huomiota. Syynä on ilmeisesti se, että heille fraasit *habit* tai *love*

of reading ja *Leselust* ovat niin itsestään selviä ja läpinäkyviä, etteivät he tajua niiden historiallisuutta. Kuitenkin Anne-Marie Chartier ja Jean Hébrard (1989) ottavat teoksessaan *Discours sur la lecture* (1880–1980) käsitteen *le goût de la lecture* vakavasti osana lukemisen diskurssia, mutta käsitteen ja termin varhaisempi historia ei kuulu heidän tutkimaansa ajanjaksoon.

Google Books aineiston lähteenä

Kirjojen laaja digitointi ja siihen liittyvät haku- ja analyysivälineet helpottavat lukuhalukeskustelua koskevan tutkimuksen syventämistä. Nyt on mahdollista päästä vaivattomasti käsiksi vanhaan eurooppalaiseen kirjallisuuteen ja tehdä sitä koskevia tekstihakuja. Tätä kautta olen kyennyt kartoittamaan lukuhaluun liittyvän terminologian määrällistä esiintymistä ranskassa, englannissa ja saksassa.

Vapaasti verkossa käytettävissä olevan *Google Books* -tietokannan avulla on mahdollista tutkia vaikkapa lukemista kuvaavien termien esiintymistä miljoonissa kirjoissa. Se olisi mahdotonta manuaalisesti. Tietenkin tämänkaltaisessa tutkimuksessa on vielä paljon kehittämistä. Yhtäältä *Google Booksin* ja vastaavien kirjallisuustietokantojen sisältö on vielä satumanvaraista eikä digitoinnin laatukaan aina ole huippuluokkaa, toisaalta menetelmät ja kysymyksenasettelut eivät ole edistyneet yhtä nopeasti kuin aineistokokoelmat. Tilanne kehittyi kuitenkin koko ajan. Tässä artikkelissa käyttämäni aineiston keräsin keväällä ja syksyllä 2011.

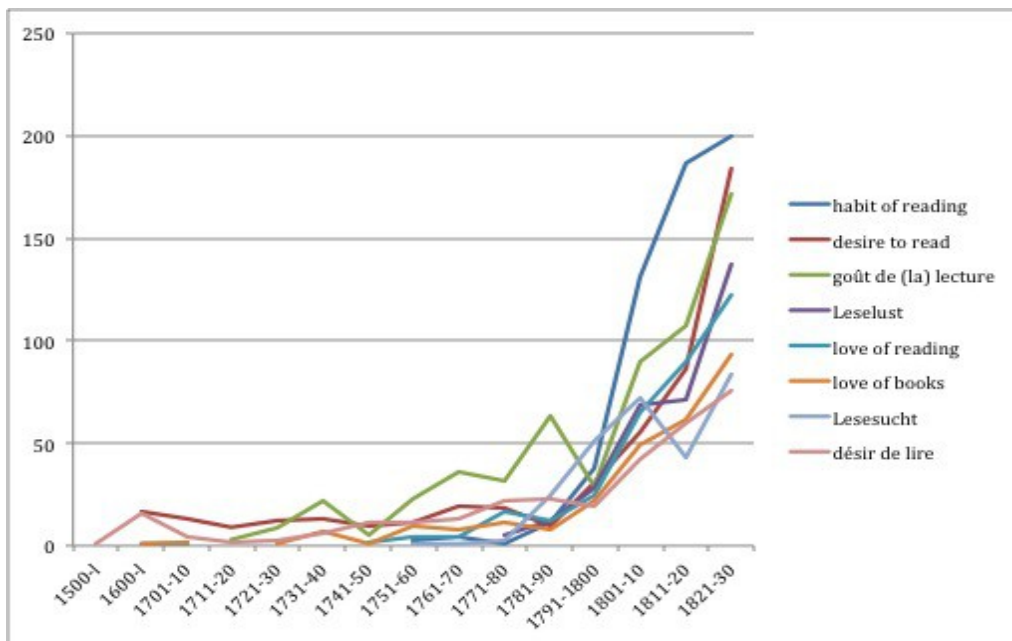
Google Books soveltuu vapaasti tarjolla olevista mahdollisuuksista parhaiten tämänkaltaiseen tutkimukseen. Muut palvelut, kuten *Europeana*, *Project Gutenberg*, *Projekt Runeberg*, *The Reading Experience Database* ja *Hathi Trust*, eivät toimi yhtä joustavasti tai eivät tarjoa yhtä runsaita aineistoja. *Google Booksissa* voi valita termin, ajanjakson ja kielin, sen jälkeen palvelu suorittaa haun nopeasti ja luotettavasti ja hakutuloksia on helppo tarkastella.

Koska olen tässä tutkimuksen vaiheessa kiinnostunut eurooppalaisen lukemiskulttuurin varhaisvaiheista, lopetin aineiston keruun vuoteen 1830. Keskustelu lukemisesta ja lukuhalusta tietenkin jatkui sen jälkeenkin, mutta hakutuloksien määrä alkaa kasvaa niin suureksi, että niiden käsittely vaatii joko enemmän aikaa tai uusia menetelmiä.

Koska olen käsitellyt toisessa artikkelissa (julkaisemista odottava käsikirjoitus Mäkinen 2012a) lukuhaludiskurssin taustoja sekä tämän tutkimuksen menetelmiä ja tuloksia yksityiskohtaisemmin, esitän tällä kertaa vain yleispiirteisiä tuloksia käsillä olevan artikkelin tarpeiksi.

Eurooppalainen lukuhalukeskustelu intensifioituu

Selvitin *Google Books* -aineiston avulla lukuhalukeskustelussa käytettyjen ranskan-, englannin- ja saksankielisten fraasien esiintymistä. Tarkastelun perusteella tein yhteenvetokuvion seitsemän yleisimmän fraasin (*habit of reading*, *desire to read*, *goût de (la) lecture*, *Leselust*, *love of reading*, *love of books* ja *Lesesucht*), esiintymisestä ajanjaksolla 1500–1830 (1500- ja 1600-luvut vuosisatoina, 1700-luvun alusta vuosikymmenittäin).

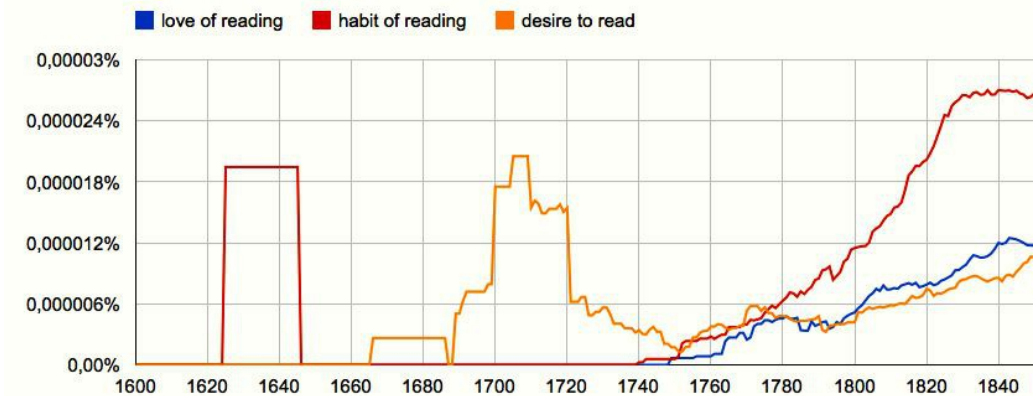

Kuvio 1. Lukemista kuvaavien fraasien esiintyminen ranskalaisessa, englantilaisessa ja saksalaisessa kirjallisuudessa 1500–1830. Lähde: Google Books -tietokannasta.

Fraasien suomennokset: *habit of reading* = lukemisen tapa, *desire to read* = lukuhalu, halu lukea, *goût de (la) lecture* = lukuhalu, *Leselust* = lukuhalu, *love of reading* = rakkaus lukemiseen t. lukuhalu, *love of books* = kirjojen rakkaus t. kirjarakkaus, *Lesesucht* = lukuhimo, *désir de lire* = lukuhalu, lukemisen halu

Keskustelu lukuhalusta koki räjähdysnomaisen nousun 1700-luvun viimeisistä vuosikymmenistä lähtien. Yhä suurempi määrä ihmisiä halusi sanoa asiasta mielipiteensä, osallistua keskusteluun, käyttää puheenvuoron, tai ylipäänsä käytti lukuhalua kuvaavaa fraasia tai sanaa. Kyse ei ollut siitä, että lukuhalusta puhuminen olisi vain lisääntynyt samassa suhteessa kuin julkaistun kirjallisuuden määrä, joka kasvoi noina vuosikymmeninä voimakkaasti. Tämän asian voi tarkistaa *Google Ngram Viewer* -analyysivälineen avulla, joskin vain yhdestä kielestä kerrallaan. Alla on esimerkkinä englannikielisten fraasien *desire to read*, *habit of reading* ja *love of reading* esiintyminen 1600–1840 (Kuvio 2). Sekä fraasien *habit of reading* että *desire to read* esiintymisessä on satunnaisia piikkejä ennen 1700-luvun puoltaväliä, mutta yleinen ja jatkuva kasvu alkaa 1700-luvun jälkipuoliskolla:

Vasemmalla olevat prosenttiluvut osoittavat haettujen fraasien suhteellista esiintymistä ao. ajankohtana ilmestyneiden kirjojen teksteistä muodostetuissa n-grammeissa. Lisätietoja aineistosta ja menetelmästä: <http://books.google.com/ngrams>.

Kuvio 2. Fraasien *love of reading* (lukuhalu) [sininen käyrä], *habit of reading* (lukemisen tapa) [punainen käyrä] ja *desire to read* (rakkaus lukemiseen t. lukuhalu) [vihreä käyrä] esiintymisen 1600–1840 Google Books -aineistossa analysoituna Google Ngram Viewer -välineellä (tehty 25.1.2013).

Google Ngram Viewer tarjoaa välittömästi sanojen tai fraasien esiintymistä kuvaavan kuvion, mutta toisaalta se ottaa huomioon erottelematta kaikki fraasien ja sanojen esiintymät välittämättä niiden kontekstista tai käyttötarkoituksesta eikä pysty erottamaan, onko kyse kahteen kertaan digitoidusta kirjasta tai saman kirjan eri painoksista. Omassa analyysissäni pyrin huomioimaan tällaiset seikat (tästä tarkemmin käsikirjoituksena olevassa artikkelissani Mäkinen 2012a, alustavia tuloksia myös Mäkinen 2012b).

Joka tapauksessa osoittautuu, että lukuhalufraasien suhteellinen osuus julkaistusta materiaalista kasvaa tutkittuina vuosikymmeninä samaan tapaan kuin omat laskelmani osoittavat. Ranskassa tämä keskustelu alkoi intensifioitua aiemmin kuin kahdella muulla kielialueella. Jyrkkä kasvu fraasin *goût de (la) lecture* käytössä (Kuvio 1) alkoi Ranskassa jo 1780-luvulla, joskin vallankumousvuosikymmen väliaikaisesti katkaisi kehityksen. Samantapaisten fraasien yleistymisen alkoi toden teolla englannin- ja saksankielisessä kirjallisuudessa vasta 1790-luvulla. Poikkeuksena on saksalainen *Lesesucht*-keskustelu, joka myös on lähtenyt käyntiin jo 1780-luvulla. Wittmann (1999, 300) mainitsee, että lukumaniaepidemia alkoi levitä ripeästi 1780-luvulta lähtien Keski- ja Pohjois-Saksasta erityisesti nuorten ja naislukijoiden keskuudessa. Saksassa kiinnostus lukemisen anomalisiin muotoihin oli suuressa määrin kuin muissa maissa ja asiasta julkaistiin runsaasti kirjoja ja artikkeleita.

Joka tapauksessa riippumatta siitä, millä menetelmällä asiaa tarkastellaan, kolmella Euroopan merkittävimmällä kielialueella käytiin yhtä jalkaa kiihtyvää lukuhalukeskustelua 1780-luvulta alkaen. Vaikkei fraasien käyttö eikä edes varsinainen aiheesta käyty keskustelu varmasti todista lukemisen määrän lisääntymistä eikä lukemisen tavan muutosta, on kuitenkin ilmeistä, että tulos tukee Engelsingin ja Wittmannin kantaa lukemisen vallankumouksen todellisuudesta. Lukemisen vallankumous oli eurooppalainen ilmiö. Tutkimusta kannattaa kuitenkin vielä laajentaa muihin kieliin.

Tekemäni kvantitatiivinen tarkastelu ei tietenkään voi olla lopullinen tutkimustulos. Kirjat on laskettu, nyt ne pitää lukea. Saatavilla oleva aineisto on niin massiivinen, että laadulliseen analyysiin menee runsaasti aikaa. Jo pikainen silmäys aineistoon kuitenkin tuo esiin lukuhalukeskustelun keskeisiä teemoja:

1. Lukuhalu voidaan herättää sopivissa olosuhteissa, mutta sitä ei voi pakottaa. Kun lukuhalu kerran on herännyt tai herätetty, sitä on vaikea ohjata. Se on kuin luonnonvoima. Tämä oletus voi osaltaan olla peräisin Rousseau'n *Émile*-teoksessaan (1762) hahmottelemasta halujen ja tunteiden mekanismeista.
2. Jo 1700-luvulla lukuhaluun tasoa käytettiin kansan, alueen tai ihmisryhmän sivistyksen tason mittarina. Yksi varhaisista tällaisista havainnoista oli Rousseau'n romaanissa *Julie ou la nouvelle Héloïse* (1761) oleva maininta Genèven asukkaiden hienostuneesta lukuhalusta.
3. Lukuhalu oli 1700-luvulla lähes täysin yhteiskunnan ohuen yläkerroksen ominaisuus. Vuosisadan lopulla alettiin varovasti pohtia, voisiko alemmissa luokissa olla lukuhalua. Rousseau'n muistelmassa *Confessions*-teoksen ensimmäisessä osassa (1782) omasta oppipoika-aikaisesta lukuhalustaan sopisi tällaisen suhtautumisen innostajaksi. Ranskalaisen vallankumousajan aktiivinen hahmo apotti Grégoire järjesti 1790-luvulla yhden historian ensimmäisistä sosiologisista kyselytutkimuksista ranskalaisen maalaisväestön keskuudessa. Yksi hänen laatimistaan kysymyksistä oli: ”Onko talonpojissa lukuhalua?” (Chartier 1986; Chartier 1988.) Tästä avautuu kytkentä Suomeen, koska samaa kysymystä alettiin Suomessa pohtia 1840-luvulla lähes samoin sanoin (Mäkinen 2004).

Jean-Jacques Rousseau lukuhalukeskustelun katalysaattorina

Keskustelu lukuhalusta, kuten muutkin historialliset keskustelujuonteet muotoutuvat kollektiivisesti, mutta joskus on mahdollista osoittaa todennäköisiä lähteitä, jotka ovat antaneet aineksia keskustelun kehitykselle. Huomioni Rousseauhun, jonka roolia lukuhalukeskustelun muotoutumisessa en osannut ottaa huomioon väitöskirjassani, kiinnitti Arvo Vesän (1960) katsausartikkeli ”Onko Aleksis Kivi seitsemän veljeksien kehitystä kuvatessaan noudattanut Rousseau'n *Émilen* kasvatuseriaa?”, jonka löysin Aatos Ojalan (1971) artikkelin lähdeviitteen avulla. Vesän oivallus *Seitsemän veljeksien* ja *Émilen* pedagogisen ajattelun samankaltaisuudesta on ohjannut minut tutkimaan, miten Rousseau'n käsitys persoonallisuudesta ja haluista on yhteydessä lukuhalukeskustelun nousuun 1700-luvun lopussa. Tässä yhteydessä ovat hyödyllisiä myös edellä mainittu Robert Darntonin (1984) artikkeli Rousseausta ja hänen lukijoistaan sekä Reinhardt Wittmannin (1999) artikkeli lukemisen vallankumouksesta.

Lukuhaluun viittaava termistö periytyy jo antiikin ja keskiajan latinankielisestä kirjallisuudesta, mutta sitä käytettiin ennen 1700-luvun alkua varsin harvoin kirjallisuudessa. On selvää, että sekä antiikin auktorien että keskiajan kristillisten kirjoittajien terminologia tulee ottaa huomioon, kun hahmotetaan eurooppalaisen lukukeskustelun kehitystä. Uusi historiallinen konteksti kuitenkin voi lisätä termien käyttöä voimakkaasti, se voi jopa suunnata keskustelun uudelleen. Vanha termistö ei välttämättä merkitse samaa uudessa kontekstissa, vaan on otettava huomioon puhujan maailmankuva. Varhaisella uudella ajalla, kun moderni maailmankuva oli syntyneessä, lukemisesta puhumisen konteksti muuttui radikaalisti.

Jo Spinoza (1632–1677) rakensi tunteiden ja halujen järjestelmän täysin mekanistisesti, mutta hänen radikaalien ajatustensa herättämä uskonnollinen vastenmielisyys esti vuosikymmeniä niiden leviämisen laajempaan tietoisuuteen (Kirkinen 1960, 23). Kuitenkin Heikki Kirkisen mukaan passioiden (intohimojen) ja tahdon mekanistiset teoriat levisivät voimakkaasti Ranskassa 1670-luvun jälkeen. Psykologiasta juurittiin pois animistisiä käsitteitä ja teorioita, ja tilalle tuli käsitys ihmisestä periaatteessa koneena. Tunteiden ja intohi-

mojen syntyä voitiin selittää Newtonin mekaniikan laeilla, joihin voitiin liittää temperamenttien teorioita sekä sielun ja ruumiin mekanistinen yhteys. Locke ja hänen seuraajansa väittivät, että mielen ulkopuoliset objektit tuottavat mekaanisesti ajatukset. Ajatusten ja halujen pääasiallinen tavoite on oman hyvän tai nautinnon tavoittelu. (Kirkinen 1960, 142, 400, 417–423.)

Vaikutusvaltaisen ilmaisun mekanistinen näkemys haluista ja intohimoista sai Jean-Jacques Rousseauun (1712–1778) *Émile*-teoksessa (1762). Uskotaan, että Rousseau sai vaikutteita Spinozalta (esim. Eckstein 1944). Rousseauun mukaan ”ihmisen ainoa luonnollinen intohimo (passion) on itseensä kohdistuva rakkaus, tai itserakkaus laajasti ymmärrettyinä” (*La seule passion naturelle à l’homme est l’amour de soi-même, ou l’amour-propre pris dans un sens étendu*. Kaikki Rousseau-suomennokset IM. Rousseau 1969[1762], 322). Nykyajan kielenkäytössä Rousseauun ”itserakkaus” vastaa itsesäilytysviettiä. Kuitenkin Rousseau Spinozan tapaan olettaa, että tästä lähtökohdasta yksilö luonnollisen kasvuprosessin kautta kehittyy muita ihmisiä ja oikeudenmukaisuutta rakastavaksi persoonaksi. Edelleen Rousseau sanoo varhaisimmasta kasvatuksesta: ”Varhaiskasvatuksen tulee siis olla puhtaasti negatiivista. Sen tehtävänä on, ei suinkaan hyveen tai totuuden opettaminen, vaan suojella sydäntä paheelta ja erehdyksen hengeltä.” (*La première education doit donc être purement négative. Elle consiste, non point à enseigner la vertu ni la vérité, mais à garantir le cœur du vice et l’esprit de l’erreur*. Rousseau 1969 [1762], 323). Tärkeintä on suojella lasta muiden lasten ja häiritsevien tekijöiden kielteiseltä vaikutukselta. Rousseau jopa sanoo jyrkästi, että lapsi on kuin ”kuin järjetön olio, kuin automaatti” (*comme un être insensible, comme un automate*. Rousseau 1969 [1762], 325).

Rousseau korostaa, että lasta ei pitäisi painostaa oppimaan lukutaitoa ja aloittamaan lukemista liian aikaisin, ei ainakaan ennen kymmenen vuoden ikää, ja mieluummin vasta 15-vuotiaana. Lapsen pitäisi itse oppia lukemaan, kun hän tuntee siihen tarvetta. Kun tarve koetaan, luku- ja opinhalu tulevat itsestään:

Poistaessani näin kaikki lasten velvollisuudet, poistan samalla heidän kaikkien suurimman kurjuutensa välineet, nimittäin kirjat. Lukeminen on lapsuuden vitsaus, ja melkein ainoa harrastus, joka heille osataan antaa. Tietääköhän Émile edes kaksitoistavuotiaana, mikä kirja on. Mutta tokihan, sanotaan, hänen sentään täytyy osata lukea. Tämän myönnän: hänen täytyy osata lukea sitten, kun lukemisesta on hänelle hyötyä, siihen saakka se ainoastaan pitkästyttää häntä. Kovasti touhutaan etsittäessä parhaita menetelmiä lukemaan opettamisessa; keksitään lipastoja, kortteja; lapsen huoneesta tehdään kirjapaino. Locke haluaa, että lapsi oppii lukemaan noppien avulla. Siinäpä hieno keksintö? Sääliksi käy! Kaikkeaa tätä parempi keino, joka aina unohdetaan, on halu oppia. Antakaa lapselle tämä halu, ja heittäkää pois lipastonne ja noppanne; mikä tahansa menetelmä on hänelle hyvä. (Rousseau 1969 [1762], 357–358.)

Tietenkin vaikuttaa paradoksaaliselta, että lukuhalukeskustelun yhtenä laukaisijana pidettäisiin Rousseauun *Émile*-teoksen ajatuksia, kun hän kuitenkin varoittaa liian aikaisesta lukutaidon opettamisesta ja lukemaan painostamisesta sekä pitää kirjoja ”lapsuuden vitsauksena”. Ylipäänsä Rousseauun tapauksessa ei ole hyödyllistä takertua yksityiskohtiin, vaan tarkastella kokonaisuutta. Oleellista on se, miten Rousseau hahmotteli ihmisen sisäisten halujen ja ympäristön impulssien välistä suhdetta. Tätä suhdetta ei kasvattajien pidä liian paljon manipuloida. Rousseau muotoili lukuhalun käsitteen juuri sillä tavalla kuin se esiintyy 1700-luvun lopun lukuhalukeskustelussa: lukuhalu on spontaani halu, joka omak-

sutaan tai joka syntyy tai joka tulee laukaistuksi, kun yksilö sopivissa olosuhteissa ja sopivassa iässä joutuu alttiiksi lukemisaineistolle. Tätä prosessia ei pidä pakottamalla aikaistaa. Sen tasapainoinen omaksuminen osoittaa kehittyneitä yksilöllisyyttä, mutta monet vaarat uhkaavat nuorta lukijaa.

Geneveläisten lukuhalu

Rousseau ei *Émile*ssä käytä fraasia *goût de la lecture*, joten teoksen pohdinnat ennen kaikkea antoivat yleisiä lähtökohtia lukuhalukeskusteluun. Rousseau kuitenkin antoi keskustelussa käytetyille termistölle panoksensa muissa teoksissaan. Kirjeromaanissa *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* (1964[1761]), jota pidetään 1700-luvun suurimpana bestsellerinä (Darnton 1984, 235), on analyysi geneveläisten lukuhalusta, *goût de lecture*:

Palaan vielä geneveläisten lukuhaluun, joka saa heidät ajattelemaan. Lukuhalu ulottuu kaikkiin säätyihin, ja esiintyy kaikissa edukseen. Ranskalainen lukee paljon, mutta hän ei lue kuin uusia kirjoja, tai hän pikemminkin selailee niitä, vähemmän lukeakseen niitä kuin voidakseen sanoa, että on ne lukenut. Geneveläinen lukee vain hyviä kirjoja; hän lukee ne, hän sulattaa ne; hän ei arvostele niitä, mutta hän tuntee ne; arvostelu ja valinta tapahtuvat Pariisissa, melkein pelkästään valikoidut kirjat menevät Genèveen. Tästä johtuu, että lukeminen on siellä vähemmän sekalaista ja siitä on enemmän hyötyä. Naiset kotipiirissään lukevat niin ikään, ja sen kyllä kuulee heidän puheestaan, mutta toisella tavalla.

Kirjeen kirjoittaja myös mainitsee kuulleensa kahden työläistyön kirjallisesti korkeatasoista keskustelua ja arvelee, että toinen heistä oli lukenut *Tuhannen ja yhden yön satuja*. (Rousseau 1964 [1761], 660–661.)

Rousseau ihannoima geneveläisten lukuhalu on yksi monista puheenvuoroista, joissa jonkin maan, alueen tai kansanryhmän sivistystasoa mitataan sen lukuhalulla. Geneveläiset olivat kalvinilaisia, ja protestanttisuutta alettiin jo 1700-luvulla pitää yhtenä Pohjois-Euroopan kehittyneen lukuhalon selityksenä. Myös suomalaisten pitäjien sivistystasoa arvioitiin samalla tavalla 1850-luvulta alkaen (Mäkinen 1997, 310–315).

Rousseauin romaanissaan käyttämä suomen kielen lukuhalua vastaava ilmaisu *goût de lecture* eroaa vähän yleisemmässä käytössä olleesta fraasista *goût de la lecture*. Onko fraaseissa merkityseroa, ei ole selvää. Rousseau joka tapauksessa käyttää sitä kuvaamaan enemmänkin lukemisen tyyliä kuin määrää. Ranskan kielen sanan *goût* merkitys kattaa sekä maun, halun, aistin että tyylin. Rousseauin näkemys oikeanlaisesta lukemisesta on elitistinen eikä millään tavalla suosittelle viihteellistä lukemista. Tässä tapauksessa käänös lukuaisi olisi myös mahdollinen.

Lukuhalu lääkkeenä turmelukseen

Vielä kolmannessa teoksessa Rousseau puhuu lukuhalusta. Tunnustuksissa (*Les Confessions de J. J. Rousseau*), jotka ilmestyivät postuumisti vuosina 1782–1789, on useita kertomuksia Rousseauin lukemisesta ja lukuhalusta, sen synnystä ja vaikutuksista. Robert Darntonin mukaan se, että lukemisesta puhutaan niin paljon Rousseauin kirjoissa, osoittaa lukemisen riivanneen häntä (Darnton 1984, 220).

Koska Darnton pyrkii artikkelissaan muun ohessa osoittamaan, että mitään lukemisen vallankumousta ei 1700-luvun lopulla tapahtunut eikä ainakaan yleistä siirtymistä intensiivisestä ekstensiiviseen lukemisen tapaan, hän korostaa niitä kohtia Rousseauin teoksissa,

joissa tämä näyttää suositteluvan paneutuvaa ja perusteellista lukemista. Kukaan vakavamielinen valistuspöytä, sen paremmin kuin vanhaa valtaa puolustava konservatiivikaan, ei 1700-luvulla suositellut kevytmielistä lukemista, jossa liihotellaan vain kirjasta toiseen pysähtymättä pohtimaan luettua. Vakavamielistä suhtautumista lukemiseen osoittaa maininta geneveläisten perusteellisesta lukemisesta vastakohtana pariisilaisten kevytmieliselle lukemiselle. Darnton kiinnittää huomiota myös Rousseau'n lukuharrastuksen alkuun, kun tämä isänsä kanssa alkoi lukea synnytyksessä kuolleen äitinsä jälkeen jättämiä romaaneja ja sitten muita kirjoja. Tässä isän ja pojan yhteisessä lukuharrastuksessa kehittyi keskusteleminen ja pohdiskelu lukemisen tapana, jota Rousseau näyttää suositteluvan myös geneveläisepiisodissa. Samantapaista lukemista Rousseau harrasti hyväntekijänsä Madame de Waresin kanssa. (Darnton 1984, 221–223.)

Darnton kuitenkin jättää sivuun yhden Rousseau'n kertomuksen lukemisestaan, jossa lukeminen esiintyy enemmän valikoimattomana ahmimisena. Rousseau kertoo Tunnustuksissaan lapsuutensa vaiheesta, jolloin hän tyrannimaisen kaivertajan oppipoikana omaksui paheita, kuten näpistelyn, mutta herännyt lukuhalu esti häntä vajoamasta syvemmälle rappioon:

Tovereitteni hovit pitkästyttivät minua, ja kun liian suuri tukaluus sai minut tympääntymään myös työhöni, olin kyllästynyt kaikkeen. Tämä antoi minulle takaisin lukuhaluni, jonka olin menettänyt kauan aikaa sitten. Nämä lukuhetket, jotka pihistin työajastani, hankkivat minulle uusia rangaistuksia. Tämä halu, joka vain äityi pakon takia, muodostui intohimoksi, pian kiihkoksi. La Tribu, kuuluisa kirjojen vuokraaja, toimitti niitä minulle joka laji. Hyvät ja huonot kelpasivat yhtä hyvin, minä en valikoinut; luin kaiken yhtä suurella ahnaudella. Luin työpöydän ääressä, luin viestejä viedessäni, luin komerossa ja unohduin sinne tuntikausiksi, pääni meni pyörälle lukemisesta, en tehnyt enää mitään muuta kuin luin. (Rousseau 1959 [1782], 39.)

Lukeminen muodostui niin hallitsevaksi intohimoksi, että se sai Rousseau'n lopettamaan näpistelyn. Tämä lukuhalun tai todellisen lukuhiimon kuvaus on oikea tyyppitapaus ilmiöstä, joka askarrutti aikalaisia. Poikkeuksellista on se, että vaikka Rousseau kuvaa kokemustaan melko negatiivisin väreillä, sen vaikutukset olivat kuitenkin laajemmassa katsannossa positiivisia. Hän ei ole ainoa aikalaisistaan, joka katsoi lukuhalun voiman olevan vähintään samanveroinen kuin monien tavallisten paheiden. Suomessa lukemisen katsottiin varjelevan viinan vaaroista (Mäkinen 1997, 275–277).

Rousseau oli peräisin pikkuporvarillisesta taustasta, joten hänen kertomansa esimerkki lukuhalun positiivisesta vaikutuksesta on voinut rohkaista myönteistä suhtautumista lukuhaluun yleisesti. Lukuhalu voi johtaa hyvään lopputulokseen, ilman että sen kokijaa olisi perinpohjin koulutettu, hiottu ja opastettu lukijaksi ylempien säätyjen mallin mukaan.

Rousseau ja uusi suhde kirjoittajan ja lukijan välillä

Kuten edellä mainittiin, Robert Darnton ei hyväksynyt Engelsingin teesiä lukemisen valankumouksesta. Darntonin näkökulmasta on vaarana, että Engelsingin teesin hyväksyminen johtaa liiallisiin yksinkertaistuksiin. Darnton korostaa lukemisen muotojen, motiivien ja tyylien moninaisuutta, mitä Engelsing ei hänen mielestään tuo tarpeeksi esille (tässä Darnton tosin on väärässä). Hän näkee vaarallista yksisuuntaisuutta (*unilinearity*) Engelsingin teesissä, sillä lukeminen ei ole kehittynyt vain yhteen suuntaan. (Darnton 1992, 147; Darnton 1988, 242.) Darnton päätyy siihen, että *it seems to me, in short, that no such revo-*

lution took place. Mutta hän ei voi lopettaa tähän, koska hänenkin mielestään jotain perustavanlaatuisia tapahtui sille tavalle, jolla lukijat reagoivat teksteihin 1700-luvun loppupuolella. (Darnton 1988, 244.)

Darnton saa aiheen epäillä lukemisen vallankumouksen todellisuuspohjaa, koska lukeminen näyttääkin hänen aineistonsa valossa muuttuneen vain intensiivisemmäksi. Syynä tähän on kuitenkin enemmän Engelsingin käyttämä intensiivisen lukemisen termi kuin hänen yleinen teesinsä. Darntonin siteeraamat Rousseau ihailijat olisivat olleet valmiit lukemaan aina vain lisää Rousseaut ja vieläpä lukemaan mitä tahansa idolinsa elämästä, ja todennäköisesti mitä tahansa samantapaista tekstiä. Tässä on kyse toistolukemisesta, mutta se on radikaalisti erilaista kuin vanha tapaan sidottu vaihtoehdoton toistolukeminen. Uusi toistolukeminen perustui aikaisempaa enemmän yksilölliseen valintaan (Engelsing 1973, 130–132).

Engelsingin ja Darntonin näkemysten välillä ei ole ylitsepääsemäntöntä kuilua. Kun Darnton puhuu Richardsonin, Rousseauin, Lessingin ja Goethen uusista yleisöistä ja heidän lukemisen tavastaan (Darnton 1992, 148), hän mielestäni puhuu samasta ilmiöstä kuin Engelsing eli uuden lukemisen tavan alkamisesta tai oikeastaan sen leviämisestä laajempaan yleisöön. Ihmiset, jotka eivät olleet tottuneet lukemaan maailmallista fiktiota, alkoivat tehdä sitä. Darnton sanoo, että he lukivat ”intensiivisesti” eikä ”ekstensiivisesti”, mutta suhteessa siihen, mitä he aikaisemmin olivat tehneet, oli suuri ero. Myös Engelsing mainitsee, kuinka ”intensiivisesti” ihmiset alkoivat lukea ”ekstensiivisesti”, he kun ottivat lukemisensa vakavasti, aivan samoin kuin Jean Ranson ja sadat kirjeitä Rousseaulle lähettäneet Darntonin tutkimuksessa (Engelsing 1961, 319).

Darnton korostaa Rousseauin vahvaa vaikutusta lukijoihinsa ja valtavaa suosiota, mikä tukee oletusta siitä, että Rousseauin tekstit ovat voineet antaa malleja lukuhalu keskusteluun. Tietenkin monet muut tekstit ovat osaltaan vaikuttaneet asiaan, joten tutkimusta pitää jatkaa.

Päätäntö ja jatko

Lukuhalu kuvaavien termien esiintymisen valtava kasvu 1700-luvun lopussa osoittaa ainakin epäsuorasti, että lukeminen oli yhteiskunnassa näkyvämpää kuin aikaisemmin ja siis todennäköisesti myös luettiin enemmän ja ehkä myös uudella tavalla. Tämän artikkelin aineiston perusteella voi aivan hyvin puhua lukemisen vallankumouksesta, vaikka sen jälkeen onkin ruvettava miettimään, mitä sillä oikein tarkoitetaan. Sitä voisi kutsua myös lukuhulun vallankumoukseksi.

Keskustelu ei pelkää heijasta todellisuutta, vaan myös muovaa sitä. Ei ole samantekevää, minkälaisilla sanoilla ja tavoilla lukemisesta puhutaan. Jos puheessa käytetään välineinä negatiivisesti ladattuja termejä, kuten lukuhimo (*Lesesucht*) tai lukuraivo (*rage de lire*, *Lesewut*), on lukemisesta syntyvä kuva kielteisempi kuin neutraaleja tai myönteisiä termejä, kuten lukuhalu, *goût de la lecture*, *love of reading* käytettäessä. Vaikka lukemisen historiassa usein vedetään esiin kiihtyneitä puheenvuoroja lukemisen vaaroista, tämän tutkimuksen antama kuva aikalaiskeskustelusta on paljon tasapainoisempi ja myönteisempi. Kuitenkin on selvää, että asiaa tarkastellaan vielä lintuperspektiivistä. On sukellettava itse lähteisiin, konkreettisen keskustelun tasolle.

Jatkotutkimuksen tehtävä on myös selvittää, missä määrin Rousseauin kirjoituksilla oli katalysaattorin asema lukuhaludiskurssissa. Tekikö pääosin positiivisesti koetun lukuhalukäsitteen omaksuminen lukemiskeskustelun kulmakiveksi mahdolliseksi lukemisen demokratisoitumisen 1800-luvulla? Lukuhalu eli ihmisten spontaani halu lukea koettiin Suomes-

sa 1800-luvun puolimaissa myönteisenä tekijänä, vaikka hyvin olivat tiedossa myös lukemiseen liitetyt vaarat, kuten lukuhimo, jonka pelättiin suistavan kokemattomat lukijat rai-teiltaan (Mäkinen 1997). Miksi lukuhalu siis ilmeni Suomessa loppujen lopuksi myönteisenä käsitteenä? Ei ehkä olisi yllätys, jos kansallisuusaatteen mukanaan tuoma uusi näkemys kansasta olisi mukana selityksessä. Jos negatiiviset näkemykset olisivat jääneet vallitseviksi, olisi ollut vaikeaa käyttää lukemisen edistämistä kansanvalistuksen elementtinä tai sallia rahvaalle vapaampaa lukemista edes siinä määrin kuin se Suomessa toteutui 1800-luvulla.

Lukuhalu oli hyödyllinen oletus, postulaatti, joka legitimoit kansanvalistustyön ja kansankirjastojen perustamisen. Siitä keskusteltiin paljon aikaisemmin kuin oli olemassa edellytyksiä havaita sen olemassaoloa rahvaassa.

Keskustelu lukuhalusta lävistää koko modernin aikakauden aina omaan aikaamme. Viime vuosikymmenien mediamurrokset ovat synnyttäneet huolen, että lukuhalu heikentyy tai jopa katoaa. Tämä huoli on aiheuttanut lukuhalukeskustelun uudelleen viriämisen. Esimerkkejä tästä ovat opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama *Lukuinto-Läslust* -hanke, jonka ”tavoitteena on vahvistaa lasten ja nuorten kiinnostusta ja kykyä monipuoliseen lukemiseen ja kirjoittamiseen” (<http://www.lukuinto.fi/>) ja eurooppalainen *ADORE – Teaching Struggling Adolescents Readers in European Countries* -hanke, jossa suomalaiset kasvatustieteen tutkijat ovat mukana. *ADORE*:n tavoitteena on etsiä keinoja heikkojen lukijoiden lukumotivaation tukemiseksi. Oleellista on ymmärtää, että lukeminen ei suju, jos ei ole omakohtaista halua lukea (Garbe & Holle & Weinholt 2010, 30.) Taustalla on muun muassa teoria ”mukaansatempaavasta lukemisesta” (*engaging reading*). Lukeminen ei ole ainoastaan kognitiivinen asia, vaan myös suuressa määrin affektiivinen. (Guthrie & Wigfield 2000; Guthrie & Davis 2003; ks. myös Linnakylä 2007; Linnakylä & Välijärvi & Arffman 2007.) Lukuhalun viriämistä voidaan suotuisilla toimenpiteillä ja olosuhteilla tukea, mutta aina pohjalle jää jokin selittämätön jakojäännös, jota ei voi selittää – vai onko kyse ihmiskoneen sisäisten impulssien ja ympäristön ärsykkeiden välisestä kalkyloitavasta dialogista?

Kirjallisuus

- Cavallo, Guglielmo & Chartier, Roger (toim.) 1999. *A history of reading in the West*. Translated by Lydia G. Cochrane. Cambridge: Polity Press.
- Chartier, Anne-Marie & Hébrard, Jean 1989. *Discours sur la lecture (1880–1980)*. Paris: Service des études et de la recherche. Bibliothèque publique d’information Centre Georges-Pompidou.
- Chartier, Roger 1986. *Lectures paysannes*. La bibliothèque de l’enquête Grégoire. Dix-Huitième Siècle 18, 45–64.
- Chartier, Roger 1987. *The cultural uses of print in early modern France*. Transl. by Lydia G. Cochrane. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Chartier, Roger 1988. *Figures of the ”Other”*. Peasant Reading in the Age of the Enlightenment. Teoksessa Chartier, Roger, *Cultural History. Between Practices and Representations*. Transl. by Lydia G. Cochrane. Cambridge: Polity Press, 1988, 151–171.
- Chartier, Roger 1994. *The order of books: Readers, authors and libraries in Europe between the fourteenth and eighteenth centuries*. Transl. by Lydia G. Cochrane. Cambridge: Polity.
- Colclough, Stephen 2009. *Readers: Books and biography*. Teoksessa Simon Eliot, Simon & Rose, Jonathan (toim.), *A companion to the history of the book*. Chichester, West Sussex, UK: Wiley-Blackwell, 50–62.

- Darnton, Robert 1988. *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*. London: Penguin Books.
- Darnton, Robert 1992. *History of reading*. Teoksessa Burke, Peter (toim.), *New perspectives on historical writing*. Cambridge, UK: Polity Press, 140–167.
- Eckstein, Walter 1944. *Rousseau and Spinoza: Their political theories and their conception of ethical freedom*. *Journal of the History of Ideas* 5 (3), 259–291.
- Engelsing, Rolf 1961. *Der Bürger als Leser. Die Bildung der protestantischen Bevölkerung Deutschlands im 17. und 18. Jahrhundert am Beispiel Bremens*. *Archiv für Geschichte des Buchwesens* III, palstat 205–368. (2. p. *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. Stuttgart: J.B. Metzler, 1973.)
- Engelsing, Rolf 1973b. *Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit*. Teoksessa Engelsing, Rolf, *Zur Sozialgeschichte deutscher Mittel- und Unterschichten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 121–154. (Julk. ensimmäisen kerran: *Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit*. – *Archiv für Geschichte des Buchwesens* X (1970), palstat 945–1002.)
- Erning, Günter 1974. *Das Lesen und die Lesewut. Beiträge zu Fragen der Lesergeschichte; dargestellt am Beispiel der schwäbischen Provinz*. Bad Heilbrunn/Obb: Verlag Julius Klinkhardt.
- Garbe, Christine & Holle, Karl & Weinhold, Swantje (toim.) 2010. *ADORE – Teaching Struggling Adolescents Readers in European Countries. Key elements of good practice*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Guthrie, John T. & Wigfield, A. 2000. *Engagement and motivation in reading*. Teoksessa Kamil, Michael L., Mosenthal, Peter B., Pearson, P. David & Barr, Rebecca (toim.), *Handbook of Reading Research*. Vol. III. Mahwah, N.J.: Erlbaum, 403–422.
- Guthrie, John T. & Davis, Marcia H. 2003. *Motivating struggling readers in middle school through an engagement model of classroom practice*. *Reading and Writing Quarterly* 19, 59–85.
- Hall, Daniel D. 1983. *The uses of literacy in New England, 1600–1850*. Teoksessa Joyce, William L., Hall, David D., Brown, Richard D. & Hench, John B. (toim.), *Printing and society in early America*. Worcester: American Antiquarian Society, 1983, 1–47.
- How and what did people of past ages read. *Researchers encounter a host of scholarly puzzles*. *The Chronicle of Higher Education*, July 14, 1993, A8.
- Kirkinen, Heikki 1960. *Les origines de la conception moderne de l’homme-machine. Étude sur l’histoire des idées*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia. (*Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, Ser. B, Tom. 122.)
- König, René 1977. *Geschichte und Sozialstruktur. Überlegungen bei Gelegenheit der Schriften von Rolf Engelsing zur Lesergeschichte*. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der Deutschen Literatur*, 2, 134–143.
- König, Dominik von 1977. *Lesesucht und Lesewut*. Teoksessa Göpfert, Herbert (toim.), *Buch und Leser. Vorträge des ersten Jahrestreffen des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens* 13. und 14. Mai 1976. Hamburg, 89–124. (Schriften des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens. Band 1.)
- Linnakylä, Pirjo 2007. *From struggling to striving adolescent readers*. Teoksessa Linnakylä, Pirjo & Arffman, Inga (toim.), *Finnish reading literacy*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Institute for Educational Research, 199–214.
- Linnakylä, Pirjo, Välijärvi, Jouni & Arffman, Inga 2007. *Reading literacy – high quality by means of equity*. Teoksessa Linnakylä, Pirjo & Arffman, Inga (toim.), *Finnish reading literacy*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Institute for Educational Research, 13–34.

- Mäkinen, Ilkka 1997. ”Nödvändighet af LainaKirjasto”: Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäkinen, Ilkka 1998. Lukuhalun synty ja kirjastot. *Hiidenkivi* (1), 22–24.
- Mäkinen, Ilkka 2004. From the revolutionary France to the awakening Finland: Desire to read as a construction in the discourse on public libraries during the 18th and 19th centuries. Paper at the World Library and Information Congress: 70th IFLA General Conference and Council, 22–27 August 2004, Buenos Aires, Argentina. [www-lähde]. <<http://archive.ifla.org/IV/ifla70/papers/124e-Makinen.pdf>>. (Luettu 2.2.2013).
- Mäkinen, Ilkka 2012a. Leselust, goût de la lecture, love of reading: patterns in the discourse on reading in Europe from the 17th until the 19th century. Artikkelikäsikirjoitus. Julkaistaan 2013 teoksessa Dyrbye, Martin ym. (toim.), *Good book, good library, good reading*.
- Mäkinen, Ilkka 2012b. Eurooppalaisen lukuhalun juurilla. *Bibliophilos* 71 (3), 14–17.
- Ojala, Aatos 1971. Luku- ja kirjoitustaidon aihehma kansankirjailijoilla. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 25, 130–163.
- Raven, James 1989. New reading histories, print culture and the identifications of change: the case of the eighteenth-century England. *Social History* 23 (3), 268–287.
- Rousseau, Jean-Jacques 1959[1782]. *Œuvres complètes. I. Les Confessions. Autres textes autobiographiques.* Édition publiée sous la direction de Bernard Gagnebin et Marcel Raymond avec, pour de volume, la collaboration de Robert Osmont. Paris: Gallimard. (Bibliothèque de la Pléiade.)
- Rousseau, Jean-Jacques 1964[1761]. *Œuvres complètes. II. La Nouvelle Héloïse. Théâtre — poésies. Essais littéraires.* Édition publiée sous la direction de Bernard Gagnebin et Marcel Raymond. Paris: Gallimard. (Bibliothèque de la Pléiade.)
- Rousseau, Jean-Jacques 1969[1762]. *Œuvres complètes. IV. Émile. Education – Morale – Botanique.* Édition publiée sous la direction de Bernard Gagnebin et Marcel Raymond. Paris: Gallimard. (Bibliothèque de la Pléiade.)
- Schenda, Rudolf 1970. *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910.* Frankfurt a.M.: V. Klostermann.
- Schön, Erich 1987. *Der Verlust der Sinnlichkeit oder die Verwandlungen des Lesers. Mentalitätswandel um 1800.* Stuttgart: Klett-Cotta.
- Welke, Martin 1981). *Gemeinsame Lektüre und frühe Formen von Gruppenbildungen im 17. und 18. Jahrhundert: Zeitungslesen in Deutschland.* Teoksessa Dann, Otto (toim.), *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation. Ein europäischer Vergleich.* München: Beck, 29–54.
- Vesa, Arvo 1960. Onko Aleksis Kivi seitsemän veljeksien kehitystä kuvatessaan noudattanut Rousseauin Émilien kasvatusperiaatteita? *Kasvatusopillinen aikakauskirja* 97, 178–185.
- Wittmann, Reinhard 1999. Was there a Reading Revolution at the end of the eighteenth century? Teoksessa Cavallo, Guglielmo & Chartier, Roger (toim.), *A history of reading in the West*, 284–312.

Ilkka Mäkinen on yliopiston lehtori ja kirjastohistorian dosentti Tampereen yliopiston Informaatiotieteiden yksikössä. Hän on julkaissut tutkimuksia kirjastohistoriasta ja lukemisen historiasta. Tämänhetkinen päätavoite on monografia lukuhalun historiasta Euroopassa ja Suomessa.